

Dr. Gwen Adshead ir
Eileen Horne

PAŽIŠTAMAS BLOGIS

SUNDAY
TIMES
METŲ KNYGA

Apie nusikaltėlių
žiaurumą ir žmogiškumą –
teismo psichiatrės užrašai

baltos lankos

Dr. Gwen Adshead
ir Eileen Horne

Pažįstamas blogis

Apie nusikaltėlių
žiaurumą ir žmogiškumą –
teismo psichiatrės užrašai

Iš anglų kalbos vertė Daiva Repečkaitė

baltos lankos

Tonis

„Kas norėtų pamatyti serijinį žudiką?“ Buvome kassavaitiniame psichoterapijos katedros susitikime ligininėje, kur aptariami ir paskirstomi siuntimai. Dauguma žmonių jau buvo gavę po naują atvejį ir mums buvo likę keli paskutiniai. Vietoje atsakymo į ironišką posėdžio pirmininko klausimą trumpai nuskambėjo juokas, bet niekas nepasisiūlė. „Tikrai? Nėra norinčių?“ Man niežtėjo pakelti ranką, bet, tarp susirinkusių būdama mažiausiai patyrusi, nerimavau, kad mane palaikys naivia savo profesijoje ar išvelgs kokių nedorų kėslų. Jutau, kaip aplink stalą sėdintys kolegos neįžiūrimai truktelėjo pečiais. Plačioji visuomenė, sukurstyta pramogų sektoriaus ir žiniasklaidos, be galo domisi tais retai sutinkamais žmonėmis, kurie įvykdo kelias žmogžudystes. Bet mano profesijoje tokie asmenys kelia daug mažiau susidomėjimo. Reabilitacija ir grįžimas į bendruomenę jiems niekada nebus prieinami. Viena kolegė manęs klausė: „Apie ką gi galima su jais kalbėtis, išskyrus mirtį?“

Man reikėjo dar daug išmokti. Dešimtojo dešimtmečio viduryje buvau tik neseniai pradėjusi dirbti Brodmuro ligininėje, NHS įstaigoje, įsikūrusioje tarp banguotų kalvelių ir miškų vaizdingoje pietryčių Anglijos vietoje netoli Itono koledžo ir Vindzoro pilies. Prieš kelerius metus įgijusi teismo psichiatrės ekspertės kvalifikaciją, džiaugiausi galimybe ne visu etatu dirbti laikinai pavaduojančia (arba „pakaitine“, prireikus pavaduojančia) gydytoja Brodmure, kol toliau krintau psichoterapijos mokslus. Kad įgyčiau įgūdžių, turėjau kuo daugiau valandų praleisti su priežiūra konsultuojant pacientus

akis į akį. Atrodė, kad žmogus, kuriam nereikia niekur eiti, turės daug laiko, – o jei jis panorės kalbėtis apie mirtį, ką gi, mano mokymo programoje buvo ir tokia dalis.

Gali nustebinti, kad mes išvis apie tai diskutavome. Pasaulyje esama itin skirtingų požiūrių į nusikaltėjams teikiamą psichikos sveikatos priežiūrą, tiek ligoninėje, tiek kalėjime, ryškiai skiriasi ir jai skiriami išteklių. Mano kolegos Europoje, Australijoje ir Naujojoje Zelandijoje dirba panašiose sistemose kaip Jungtinės Karalystės, kuriose individuali terapija kartais siūloma, bet daugybėje kitų šalių tokio varianto nėra. Pastebėjau, kad mano kolegos amerikiečiai šiuos skirtumus itin dažnai pabrėžia. Daugybėje skirtingų šalių tiesiogiai mažiau, kaip viskas veikia, ir buvau pritrenkta, kad tos, kurios per pastarąjį šimtmetį patyrė karinę okupaciją, pavyzdžiui, Norvegija ir Olandija, pasižymi humaniškiausiu požiūriu į smurtinius nusikaltimus įvykdžiusių žmonių psichinių ligų gydymą. Pasak kai kurių tyrimų, tokia patirtis padeda geriau suprasti, kad šie žmonės lauzo taisykles dėl ligos, o ne todėl, kad yra „blogi žmonės“.

„Aš paimsiu tą siuntimą, – tariau. – Kuo jis vardu?“ Kalbėdama pažvelgiau į savo vadovą, tikėdamasi palaikymo. Jis sutikdamas nusišypsojo. „Nepersiplėšk, Gwen, – įsiterpė vienas iš vyresniųjų daktarų. – Vieną tokį daug metų konsultavau kalėjime. Jis nieko daugiau neveikė, kaip tik niurnėjo apie savo dailės pamokas ir kaip puikiai jis paišo natiurmortus...“ Šis komentaras mane, tiesą sakant, suintrigavo, bet, nespėjus apie tai paklausti, pirmininkas padavė siuntimo laišką, tardamas: „Jis visas tavo. Tonis X... Nužudė tris vyrus, rodos, nupjovė galvas. Ai, beje, jis pats prašė terapijos.“ Vyresnysis kolega dirstelėjo žinovo žvilgsniu tardamas: „Geros kloties.“

Tik vėliau mano vadovas, didžiulę patirtį sukaupęs žmogus, pasakė pats tik kartą konsultavęs serijinį žudiką, ir tik psichiatrinio įvertinimo, o ne ilgalaikės terapijos proga. Džiaugiausi galėdama perimti jo žinias ir sulaukti paramos, imdamasi darbo. Iki šios dienos didžiai vertinu tą jausmą, kad kolegos mane palaiko, ilgiosios jo dirbdama neinstituciniuose kontekstuose. Prisipažinau jam, kad kaip stažuotoja džiaugiausi gavusi tokią galimybę. Dabar pamažu darėsi baugu. Mėginau kiek įmanoma geriau pasiruošti, bet netrukus supratau, kad, nors esama daugybės šiurpių reportažų apie serijinius žudikus, nedaug yra literatūros apie tai, kaip su tokiu kalbėtis, ir nieko apie tai, kaip vesti tokiam terapiją.

Pagal apibrėžimą serijiniai žudikai žudo pakartotinai, bet nėra oficialaus sutarimo dėl aukų skaičiaus, kurį pasiekus asmuo būtų priimtas į šį makabrišką klubą. Istoriskai dėl to būta nemenkų debatų, ir konsensusas nusistovėjo ties trimis ar daugiau, nors visuomenės dėmesys neišvengiamai krypo prie mažesnio pogrupio antgamtinių individų, nužudančių dešimtis žmonių per kelis kartus. Sutrikusi skaičiais apie šiam pogrupiui priklausančius medicinos darbuotojus, kuriems buvo lengva savo nusikaltimams rasti prieigą bei priemonių ir kurie dažnai metų metus veikė netikrinami ir neįtariamai. Tarp sutartų kriterijų yra ir atšalimo laikotarpis ar tarpas tarp žmogžudysčių, ir, manoma, neatsitiktinai pasirenkamos aukos. Išišėlę žudikai, kurie per dieną gali atimti gyvybes daugybei žmonių, paprastai į šią kategoriją neįtraukiami; dėl kažkokios man iki galo nesuprantamos priežasties neįtraukiami ir politikai bei lyderiai, atsakingi už tūkstančių ar net milijonų žmonių žūtis⁶.

Iš kalnų literatūros, filmų ir televizijos laidų šia tema lengva susidaryti įspūdį, kad kelių žmonių nužudymas yra dažnas, nuolat visur pasitaikantis nusikaltimas. Duomenys rodo ką kita. Esama įrodymų, kad serijinių žmogžudysčių ištis įvykdoma visame pasaulyje, apie tokius atvejus pranešta visuose žemynuose, bet net manydami, kad ne apie visas pranešama, kad duomenys menki ar tyčia neskaidrūs ir kad kai kurie žudikai išsisuka, žinome, kad tokios daugybinės žmogžudystės yra itin retos. Negaliu pateikti galutinės tokių nusikaltimų statistikos, kaip ir negaliu jos pateikti apie bet kurią kitą smurto rūšį; šioje srityje niekas nėra taip tikra kaip neužtikrintumas, o priešasčių daugybė: pradedant nepakankamu nusikaltimų registravimu, baigiant nevienodais klasifikavimo ir duomenų rinkimo standartais skirtingais laikotarpiais ir skirtingose geografinėse vietovėse. Į internetinę paiešką įvedę užklausą apie serijinių žmogžudysčių skaičius pasaulyje, gauname virš šešių milijonų straipsnių ir atsakymų. Daugumoje jų pripažįstama, kad serijiniai žudikai dažniausiai yra vyrai, ir šios nykstančios rūšies skaičiai pastaraisiais metais mažėja; tai sutampa su visų rūšių nusikaltimų pasaulio statistika, rodančia, kad per pastarąjį amžiaus ketvirtį visų rūšių smurto palengva mažėja.

Viename nesename tyrime, kuriam vadovavo Radfordo universiteto Virdžinijoje profesorius Mike'as Aamodtas, gilinasi į pastaruosius šimtą metų ir sukurta duomenų bazė, rodanti, kad 2015 m. JAV sugauti ir identifikuoti dvidešimt devyni serijiniai žudikai, lyginant su didžiausiu skaičiumi, šimtas keturiasdešimt penkiais, užfiksuotais devintuoju dešimtmėčiu⁷. FTB statistika, kurią mačiau cituojant, pateikia gerokai didesnius skaičius (pavyzdžiui, 1982 m. – daugiau kaip keturi

tūkstančiai⁸⁾ – dėl to tik dar akivaizdžiau, kaip sunku rinkti duomenis ir kaip trūksta universalių kriterijų palyginimui; tačiau visi mano surasti šaltiniai palaiko mintį, kad skaičius mažėja. Iš dalies už tai galima dėkoti patobulėjusiems paieškos bei sekimo metodams ir įvairių teisėsaugos grupių įsteigtiems specializuotiems daliniams, skirtiems tirti ir atgrasyti nusikaltėliams. Kita svarbi dedamoji tikriausiai yra išplitęs mobiliųjų telefonų ir socialinių medijų naudojimas, dėl kurio žmonėms (tiek aukoms, tiek skriaudikams) daug sunkiau pradingti be pėdsakų.

Teisėsaugos šaltiniai neskelbia lyginamųjų serijinių žudikų sąrašų pagal šalis, bet, remiantis tuo pačiu Radfordo tyrimu, JAV yra stipriai atsiplėšusi nuo kitų su, kaip teigiama, 70 procentų iš ten kilusių visų žinomų pasaulio serijinių žudikų (šis skaičius perkeltas į visokius kitus šaltinius, kuriuos peržiūrėjau, nuo Vikipedijos iki įvairių žurnalistinių straipsnių). O Anglija, atsidūrusi antroje vietoje, turi 3,5 proc., toliau – Pietų Afrika ir Kanada su maždaug 2,5 proc., tada Kinija, kurios gyventojų skaičius žymiai didesnis, su vos daugiau kaip 1 procentu bendro skaičiaus. Nežinau, kodėl JAV taip dominuoja, bet esama įvairių teorijų apie menką ginklų kontrolę, decentralizuotą teisėsaugą, amerikietiško ultraindividualizmo pavojus ir panašiai. Visai gali būti, kad amerikiečiai žudikus tiesiog geriau suseka ir mums apie juos praneša dėl laisvos spaudos ir gana atviros vyriausybės. Bet JAV per metus sugautų serijinių žudikų skaičius vis tiek mažytis bendro šalies gyventojų skaičiaus (daugiau kaip trijų šimtų milijonų) kontekste, o jį dar labiau nustelbia „įprastų“ žmogžudysčių skaičiai. Dideliame Amerikos mieste, tokiaime kaip Čikaga ar Njujorkas, keturi šimtai žmogžudysčių vos per metus nėra išskirtinis reiškinys.

Toks skaičius atitiktų du trečdalius metinio žmogžudysčių skaičiaus visoje Anglijoje ir Velse.

Tuo metu, kai susipažinau su Tониu, žinojau, kad į Brodmurą kaip pacientai priimti keli serijiniai žudikai, žmonės su bulvarinės spaudos sugalvotomis pravardėmis, tokiais kaip Draskytojas ar Smaugikas. Nors didžioji dalis į ligoninę priimtų žmogžudžių sirgdami psichikos liga buvo nužudę tik po vieną auką, tie keli daugybiniai žudikai prisidėjo prie Brodmuro statuso visuomenėje kaip niūrios neapsakomo blogio vietos. Žinojau apie tokią reputaciją, prie jos prisidėjo ir ligoninės išvaizda, primenanti raudonų plytų Viktorijos laikų tvirtovę, nors, kai 1996 m. pirmą kartą atėjau ten dirbti, jau buvo prasidėjęs modernizacijos procesas. Pamenu, kaip pradžioje pritrenkė iš pažiūros nesibaigiančios durys, dvipusiai įėjimai ir vartai, kuriems reikalingą skirtingų raktų asortimentą reikėjo kasryt pasiimti iš apsaugininkų ir visada nešiotis su savimi, pasirišus dideliu, sunkiu odiniu diržu. Iš pradžių trukdė, bet pripratau. Tiesą sakant, prie man duoto itin didelio dydžio diržo sentimentaliai prisirišau laukdamasi pirmojo vaiko ir iki šiol tą diržą tebeturiu.

Įėjus pro vartus, iš pradžių vieta man priminė universiteto studentų miestelį su aplink išsibarsčiusiais pastatais ir tarp jų nusidriekusiais pėsčiųjų takais. Kruopščiai prižiūriuose soduose žydėjo medžiai. Užvis geriausia buvo terasa, nuo kurios atsivėrė įstabi keturių grafysčių panorama. Visada maniau, kad suteikti šiems vyrams ir moterims vietos pasivaikščioti buvo milžiniško kilniaširdiškumo poelgis, atveriantis platesnę ir viltingesnę perspektyvą. Teritorijos perimetrą juosė aukštos raudonų plytų sienos; visada jas laikiau vertinga skiriamąja linija tarp mano asmeninio ir profesinio

gyvenimo, leidžiančia kiekvieną vakarą saugiai palikti darbą anapus jos, kol sugrįšiu.

Pirmosios sesijos su TONIU dieną atvykau anksti, kad būtų laiko užsiregistruoti pas skyriaus darbuotojus ir pasitikrinti, jog darbui rezervuoto kambario niekas nenugvelbė; kaip ir visose ligoninėse, kuriose teko dirbti, Brodmure trūko patalpų terapijai ir dėl erdvės visada būdavo konkuruojama. Taip pat norėjau erdvę sutvarkyti taip, kaip man patinka: tarp kėdžių turėjo būti pakankamas tarpas, paciento kėdė – prie lango, o manoji – prie durų. „Niekada neleisk pacientui užstoti tau išėjimo“, – tai vienas iš patarimų, kurių prisirankiojau stažuodamasi ir iki šiol laikaisi. Visada svarbu tarp dalyvių palikti pagarbios erdvės refleksijai; ta socialinio etiketo samprata, kurią vadiname „nelindimu į kito erdvę“, ne mažiau svarbi terapijoje, o gal ir dar svarbesnė. Krapštinėjaisi taikydama kėdžių kampą, tarsi tikslus sustatymas galėtų man padėti užmegzti ryšį su šiuo nepažįstamuoju.

Nervinausi ir žinojau, kad veikiu „iš lempos“. Visų pirma, apie jį neturėjau daug informacijos išskyrus tai, ką susirankiojau iš siuntimo laiško. Tuo metu ligoninėje tebebuvo medicininių įrašų skyrius, kuriame gydytojai galėjo pareikalauti ištraukti jų paciento popierius, bet, kaip ir dabar, išsamių įrašų nebuvo. Galėjome sudėlioti koliažą iš jų šeimos kilmės, išsilavinimo, sveikatos istorijos, policijos dokumentų, teismo proceso ar kalėjimo dokumentacijos, bet visur buvo spragų. Galiausiai žinojome, kad išties pažinti žmogų galime tik su juo kalbėdamiesi ir tikėdamiesi, kad jis mums atsivers.

Šiandien tokia biografinė dokumentacija kaupiama kompiuteriuose, o ne kraunama į katalogus dulkėtose dėžėse, bet tai nereiškia, kad paspaudus mygtuką ar suvedus kodą

atsirakins vertingas lobynas. Anaiptol, dabar dar sunkiau gauti naudingų detalių, nes, lyginant su mano darbo pradžia, gyvename išsamesnio informacijos valdymo ir naujoviškos teisinės privatumo apsaugos eroje. Šokinėjame per kliūtis ir gauname kliautis daugybe skirtingas funkcijas atliekančių žmonių, kurie galbūt galės mums padėti, o galbūt ir ne. Kartais jaučiuosi kaip vienas iš tų nelemtų literatūrinių privačių detektyvų, kuriems, mėginant atkasti užuominų, tenka apkerėti draugišką policininką ar šmirinėti maldaujant patikimos informacijos. Gal tai yra viena iš priežasčių, kodėl laisvalaikiu taip mėgaujuosi skaitydama detektyvines istorijas: grynas malonumas patogiai įsitaisius leisti kitam spręsti uždavinius.

Man netgi nebuvo aišku, ko šiandien tikiuosi su Toniu pasiekti ar iš ko susidės darbas. Kaip žinosime, ar jis „sveiksta“? Ir ką tai reikš vyrui, triskart nubaustam kalėti iki gyvos galvos be vilties, kad išeis į laisvę nesulaukęs senatvės, jei išvis išeis? Taip pat nuogaštavau, kad savo mokslams „praktikuojusi“ su kita žmogiška būtybe. Jei tai, ką galiu pasiūlyti, jam neturi prasmės, o man yra naudinga, ar pati neatkartuju jo žiaurumo ir išnaudotojiško elgesio? Priminiau sau, kad, prašydamas terapijos, jis tikriausiai turėjo kokį nors poreikį ar tikslą, ir man teks išsiaiškinti, kokį, net jei tai nebus tiesiogiai išreikšta. Apgaulė yra psichopatijos, sunkaus asmenybės sutrikimo, mano žiniomis, siejamo su serijiniais žudikais, skiriamasis ženklas. Supratau, jog Tonis gali norėti terapijos vien tam, kad užpildytų nelaisvėje jo laukiančią laiko bedugnę. „Jei taip, – savanaudiškai svarsčiau, – daug neišmoksiu.“ Gal buvo kvaila imtis šio darbo – bet trauktis irgi buvo per vėlu. Akies krašteliu pro nedūžtamą durų stiklą pamačiau artėjantį slaugės lydimą vyrą, tad atėjo laikas pradėti.